

Stjärnsångare på Möja

Av Lena Kättström Höök

"Det var det mest fysiskt ansträngande uppdrag jag haft under alla mina år på museet – men samtidigt det roligaste!" Detta säger Nordiska museets fotograf Peter Segemark till mig på trettondagens morgon 2011. Vi har just dokumenterat stjärnsång på Möja, från klockan ett på trettondagens eftermiddag till klockan tre på natten. Sammanlagt fjorton timmars deltagande observation. Vi har åkt fyrhjuling med snön piskande i ansiktet, pulsat kilometervis i lårhög snö i kolmärker och gått över isar. Men framför allt fått en upplevelse för livet. Och ett fantastiskt material till Nordiska museets samlingar: en filmupptagning på 120 minuter, 550 foton, en skriftlig redogörelse, en timmes inspelad intervju och över tre timmars inspelat ljud från framträdandet.

Att sjunga för stjärnan är en gammal tradition som tidigare var utbredd över hela landet. Den förekom under jultid, vanligast på annandagen eller trettondagen. Skriftliga belägg finns från 1600-talet, men seden kan vara äldre än så. I korthet går det hela ut på att åskådliggöra den bibliska berättelsen om de tre vise männens vandring för att hylla det nyfödda Jesusbarnet. Förr var det byns ungdomar som utklädda gick runt i gårdarna och framförde ett skådespel, i syfte att samla in mat och dryck till en egen fest efteråt. Tillfället användes också till att skämta och säga sanningar som var otänkbara att yttra annars – en slags social kontroll. I städerna och dess omgivningar gick djäknar, skolelever, omkring på samma sätt under jullovet, för att samla in livsmedel till nästa skoltermin. Idag lever traditionen kvar på några få ställen i landet, varav Möja är ett.

Traditionen på Möja

På Möja består stjärnsångarna idag av de "tre vise männen", i stjärngossestrutar, samt "kung Herodes" och "Judas med pungen" – de två sistnämnda helt förklädda och svartsminkade. Kungen har ett svärd som vapen för att döda alla förstfödda gossebarn. Judas bär en lång stav som är försedd med en kobjällra och en läderpung att samla in pengar i. Denna konstellation på fem personer finns i två lag, varav det ena går runt på södra Möja och det andra på den norra delen av ön. Fram till 1970-talet var det bara ett lag som gick över hela ön. Men därefter steg befolkningsantalet så att "stjärnsjungarna", som de kallas på Möja, fick upptråda i två dygn för att hinna med alla besök. Det blev ohållbart i längden och då delade man i stället upp sig på två lag, som besöker mellan tjugo och trettiofem hus var.

När Peter och jag anländer till Möja, klockan ett på eftermiddagen på trettondagsafton, är förberedelserna

redani fullgång. Efter att stjärnsjungarna har intagit den traditionella rätten – rotmos med fläsklägg, nedsköljt med öl och snaps – och övat på sångerna börjar påklädningen och sminkningen. I badrummet sminkar sig två "Judas med pungen" och två "Kungen" med flera lager Nivea hudkräm och äkta pannsot tills de blir alldeles kolsvarta i ansiktet och om öron och hals. Det tycker jag är intressant eftersom ett av kol nedsvärtat ansikte förmodligen är den ursprungligaste formen av maskering – även om stenåldersmänniskan inte hade Nivea att tillgå utan fick hålla sig till djurfett. Judas har fårskinnsrock och kungen en sorts uniform med många medaljer. Stjärngossarna/de tre vise männen sminkar på sig svarta skägg och ögonbryn samt röda kinder och klär sig i vita skjortor och vita byxor med värmande underställ. De har också breda röda sidenband tvärsöver bröstet och midjan.

När sminkning och utklädsel är klar, vid halv fyra tiden, bär det av till det första stället som ska besökas. Transporterna sker med fyrhjuling, snöskoter eller till fots, beroende på omständigheterna.

Besöket av stjärnsjungarna går till på liknande sätt på alla ställen. Gruppen samlas utanför huset och sjunger en psalm, samtidigt som man snurrar på en stor hemmagjord stjärna tillverkad av trä och oljat papper med belysning inuti:

Nu segrar alla trognas hopp (Psalm 69 i 1819 års psalmbok)

*Nu segrar alla trognas hopp,
Vid änglars lovsång rinner opp
En salig morgonstjärna
Hon stannar över herrens hus,
Och folken skola i dess ljus
Församla sig så gärna
Stort ljus, Klart ljus,
Nedergjutes, Natten slutes, Dagen börjas
Att kring hela världen spörjas*

Möjas södra stjärnsjungarlag. Längst till vänster står "Judas med pungen" och näst längst till höger är "Kung Herodes". Övriga är tre vise män/stjärngossar.
Foto Peter Segemark © Nordiska museet.

Därefter går stjärnsjungarna in och framför en visa medan stjärnan återigen snurras:

*Vi hälsar goder afton på hövligt manér
Om vi nu finge sjunga en visa för er*

*Som eder skall vara till nöje också
Om ni nu ville vakna och lyssna härpå*

*Vaken upp och se stjärnan hon lyser så klar
Hon har visat oss vägen till denna här stad*

*Vi äro utgångna att söka en man
Finnes han i eder hydda säger oss det för sant*

*Se Maria hon gångar sin gata rätt fram
Och då möter hon Josef sin trolovade man*

*Vi har ock en konung uti vårt lag
Och fastän han är svarter är han oss till behag*

Solosång av Kungen:

*Se svarter är jag som solen mej bränt
Men ändå så är mitt namn ibland konungar känt
Under sången rör kungen sig framåt mot åhörarna,
drar upp svärdet ur skidan och hytter med det.*

Unison sång:

*Vi har ock en Judas som bærer vår pung
Och han kommer nu och hälsar båd gammal och ung*

Solosång av Judas:

*Se Judas med pungen och pungen är tom
Men skramlen nu tillhopa tills pungen blir full*

Övriga stjärnsjungare:

full, full, full, full!

När det är dags för Judas solosång vid strofen: "Se Judas med pungen ...", rör han sig långsamt framåt och stöter kraftigt med staven i golvet så att bjällran klingar. Han närmar sig åskådarna och stöter ännu hårdare med staven i golvet under nästa strof: "Men skramlen nu tillhopa tills pungen blir full!" varvid övriga stjärnsjungare vrålar: "full, full, full, full!" Judas replikerar "Men det kunde ni ju bra pojkar!", "Ni kan ju det! Bra pojkar!"

Nu går Judas runt och samlar in pengar och sedlar, mest hundralappar, läggs i skinnpungen. Många kommenterar roat att det "prasslar" i stället för skramlar när de lägger ner sitt bidrag.

Därefter sjunger alla stjärnsjungarna en tackvisa:

Haven tack, haven tack för Eder hederliga skänk

Den gåvan skall i himmelen bliva pätänkt

*Haven tack nu här inne för våran visit
För det är den gode Bacchus som har skickat oss hit*

*I stället för stjärnan så nyttjar vi bål
Och i stället för att offra så dricka vi skål
Den skålen (kraftig stamp med foten) vi njutit den livat
oss väl (sjungs två gånger efter varandra)
Och nu så får vi säga vårt tack och farväl*

Därefter bjuds stjärnsjungarna att sitta ner och mat och dryck serveras. Oftast bestående av whisky och/eller öl och därtill tilltugg i form av "snittar" alternativt mackor, piroger, pinnmat och godis. Stjärnsjungarna besöker baraställendär ytterbelysningen är tänd, vilket signalerar att man vill ha besök, eller om de boende har ringt och anmält intresse för att bli besökta. Det sistnämnda gäller särskilt de fritidsboende som är angelägna om att det ska bli känt att de är på plats.

Transporten mellan husen går i snabbt tempo. I början kommer Peter och jag hela tiden på efterkälken, men efter ett tag börjar vi lära oss tecknen på att uppbrottet är nära under besöket. Det är när en av stjärnsjungarna lutar sig framåt över bordet och säger: "Jaha, pojkar!" Då reser sig alla strax och springer iväg. Ett problem är att Peter och jag har för mycket kläder på oss. Vi har klätt oss efter väderleksprognosenstio minusgrader. Så svetten lackar, och Peter har dessutom hela fotoutrustningen att släpa på. Stjärngossarna däremot, är perfekt utrustade och vet precis när det är aktuellt att ta på sig den extra jacka de har liggande i fordonen. Och det är egentligen bara vid några få längre transporter det är lite kyligt, annars är det väldigt varmt inne i husen och att pulsa långa vägar i snön, vilket vi gör vid flera tillfällen, ökar också värmen. Och ibland går stjärnsångarna till fots, fast det skulle gå att åka, bara för att nyktra till lite, som de säger.

Vid ett tillfälle åker vi över isen från Södermöja till huvudön Möja. Dagen innan hade det inte gått, för då bar inte isen, men sen frös den på, säger man. När vi närmar oss land och just tror att vi är säkra, stannar de fordonen, hoppar ur och ger sig till fots iväg tillbaks över isen, fast i en annan riktning. Vi ser ett hus där det lyser på andra sidan isen. Man tror inte att isen håller för fyrhjulingarna och snöskotrarna, så därför ska vi gå. Stjärnsjungarna springer iväg och vi hinner knappt med. Vi diskuterar om vi ska ta på oss pannlamporna, men eftersom vi redan är på efterkälken och huset syns härifrån så skyndar vi efter i stället. Peter är lite orolig över isens hållbarhet. En stjärnsjungare försöker lugna honom med att "så

Stjärngosse på fyrhjuling. Foto Peter Segemark © Nordiska museet.

länge man hör Judas bjällra är det ingen fara – men om den inte hörs längre ..." Det verkar dock inte lugna Peter särskilt mycket.

Stjärnsångens sociala betydelse på Möja

Vid en förberedande intervju med Anders Österman, "Kungen" i södra laget, frågade jag hur man kvalificerar sig till att bli stjärnsjungare. "Det viktigaste är att ha någon anknytning till Möja. Övriga kriterier är att man ska vara man, ha bra sångröst, kunna föra sig i sociala sammanhang, ha bra ölsinne och orka hålla på hela natten. Sedan är det en oskriven regel att man inte ska tjata eller visa intresse – man ska bli tillfrågad. Man börjar som stjärnsjungare i sena tonåren och håller på till en osynlig gräns vid sextio års ålder."

Stjärnsången på Möja är ett exempel på hur en sed används för att skapa lokal identitet. Den framhålls som något speciellt som öborna känner sig stolta över. Och den årliga kringgången innehåller också inslag av social kontroll – det skämtas och drivs friskt med allt och alla även om det är i all vänskaplighet. Samtidigt bjuder man in nya Möjabor. Under vårt fältarbete besöker vi några ställen med fritidsboende där man aldrig varit med om stjärnsång tidigare. Då är stjärnsjungarnas utspel lite mer dämpat och åhörarna initieras i den nya ritualen genom att stjärnsjungarna lite diskret förklarar vad som förväntas av dem.

De insamlade medlen, vanligen mellan femton och tjugotusen kronor, går idag till välgörande ändamål och till föreningar på ön som driver olika verksamheter. Det har blivit ett biljardbord till ungdomsgården, ny ljudanläggning till dansbanan och bidrag till en idrottsallé. Ändamålet ska gynna ön på ett eller annat sätt, undantaget året efter tsunamin i Thailand år 2004, då pengarna skänktes till Radiohjälp.

Stjärnsång inomhus, strax innan stjärnsjungarna bjuds till bords. Foto Peter Segemark © Nordiska museet.

Dokumentationsmetod

När vi lämnar Möja har vi varit med om ett fältarbete med alla våra sinnen och under bitvis svåra fysiska ansträngningar. Vid ett tillfälle var jag nära att ge upp. Peter hade problem med fotolinsor som immade igen. Men vi har också känt värmen från de Möjabor vi besökte och bjudits på läckra smittor och piroger och öl och whisky ... och fått en inblick i stjärnsångens innersta väsen. När vi tog emot det som bjöds och i övrigt fann oss i de förhållanden som rådde, upphörde vi att vara enbart observatörer av seden utan blev en del av den. Det märktes också på stjärnsångarnas avslappnade attityd gentemot oss.

Det är viktigt att ge sig ut i fält för att ha en chans att förstå sederna och därmed kunna analysera dem och dokumentera dem för framtiden. Samtidigt vill jag slå ett slag för att återvända till filmandet som etnologisk metod. Det filmades en del när tekniken var relativt ny, men sedan har det av någon obegriplig anledning blivit ganska sällsynt. Just när det gäller seder och ritualer är filmen oersättlig för att dokumentera dialoger med skämt och gliringar och kroppsspråk. Och – som i vårt fall – känslan av att åka fyrhjuling i mörkret med snön piskande i ansiktet är svår att förmedla utan filmande. Med dagens teknik får man dessutom samtidigt med ljudet från fordonen, sången och sam-

spelet mellan deltagarna, stjärnans snurr och bjällerklangen – allt en viktig del av helheten. Peter både filmade och fotograferade under vår dokumentation, en inte helt lätt uppgift. Men nu drömmer vi om att åka tillbaka nästa år och enbart filma och observera samspelet mellan deltagarna – och med lagom mycket kläder på oss.

***

*Lena Kättström Höök är intendent vid avd. Kunskap och förmedling, Nordiska museet
lena.kattstrom.hook@nordiskamuseet.se*

Anm. Tilläggas kan att även Dalarnas museum har dokumenterat stjärngång i år, i Fredriksberg i södra Dalarna.